

УДК 316.486.26(477.6)

С. В. Хобга

СОЦІОЛОГІЯ ВІЙНИ ЯК ЗАВДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ СОЦІОЛОГІЇ

Військовий конфлікт на Донбасі перетворив війну на актуальний предмет дослідження вітчизняної соціології. Незважаючи на те, що війна локалізована не окремі ділянки східного українсько-російського прикордоння, вона впливає на життя всього українського суспільства. Війна забрала тисячі життів, сплюндрувала мільйони доль, спричинила появу нових соціальних груп, фрагментувала простір країни, загострила соціально-політичну і економічну кризу і т.д. На 2014 рік саме Україна (поряд з Сирією), стала країною, яка зробила найбільший внесок у погіршення світової ситуації зі збройних конфліктів [1]. Це обумовлює необхідність соціологічного аналізу війни та її наслідків, але у вітчизняній соціології відповідна традиція тільки починає формуватися.

У досвіді вивчення екстраординарних подій чи не поодиноким прикладом є вивчення соціальних наслідків Чорнобильської катастрофи [2]. Піонерськими в плані вивчення війни є роботи деяких українських вчених. І. Руценко проаналізував особливості російсько-української гібридної війни [3] і запропонував розвивати особливу галузь соціології – соціології національної безпеки. І. Кононов показав зацікавлені сторони конфлікту і обумовленість подій в Україні зміщенням країни на периферію світової капіталістичної системи [4]. Ним також запропонована концептуалізація подій на Донбасі весни 2014 р. як збій почуття громадянськості, названий «луганським синдромом» [5]. А. Яковенко окреслив соціальні наслідки військового конфлікту: втрата соціальної довіри, мілітаризація суспільної свідомості, підвищення рівня агресивності, стигматизація жителів Донбасу і ін. [6]. Нами були представлені передумови конфлікту на Донбасі в громадській думці регіону, проаналізовано контактну і бар'єрну функції кордону в східному прикордонні України [7]. Вивчається проблема соціальної адаптації внутрішніх переселенців з Криму і Донбасу [8]. З'явилися дослідження учасників бойових дій, зокрема, «Номо милитанс», що ґрунтуються на аналізі глибоких інтерв'ю учасників незаконних збройних формувань окупованих районів Донецької та Луганської областей і добровольців українських військових формувань [9].

З ініціативи О. Куценко у 2015 р. був організований Круглий стіл, на якому розглядалась проблема проведення соціологічних опитувань на окупованих територіях і зоні АТО. Обговорення проблем, пов'язаних з війною, проходить в рамках наукових конференцій (наприклад, «Держава та глобальні соціальні зміни: історична соціологія панування

та спротиву в Епоха модерну», секція «Держава, управління та Війни: проекти модерну поміж полісом та «Державна Левіафаном», Київ, 2015 р.; «Методологічні питання дослідження масової свідомості в кризові періоди суспільного розвитку», Старобільськ, 2016 р.).

Разом з тим, часто статті, присвячені проблемі війни, носять суто описовий або ідеологічний характер. Це робить актуальним вивчення теоретичного досвіду соціологічного співтовариства у цій царині.

Наше **завдання**: з'ясувати, що представляє собою війна як об'єкт вивчення соціології і які завдання можуть стояти перед соціологією у вивченні війни. Розглянемо спочатку історію дослідження війни у соціології взагалі, а потім перейдемо до особливостей війни на Донбасі.

Батьком позитивної науки про війну вважається Карл фон Клаузевіц. Він першим поставив завдання дослідження і пояснення сутності елементів і явищ війни.

Необхідність соціологічного вивчення війни на початку ХХ ст. обґрунтував російський соціолог в еміграції Микола Головін. Він вважав, що військова наука повинна розділятися на дві галузі: «науку про ведення війни» (теорія військового мистецтва) і «науку про війну» (соціологічне дослідження) [10, с. 16]. Згідно з М. Головіним, «чиста наука про війну повинна являти собою соціологічне дослідження, об'єктом якого буде вивчення процесів і явищ війни з точки зору існування, співіснування, подібності або послідовності їх» [10, с. 19]. Посилаючись на аналіз стану соціологічної спільноти, автор наполягав на тому, що сама по собі війна як явище залишається поза увагою соціальної науки. Це дивувало після досвіду Першої Світової і інших кривавих війн початку ХХ ст. У кращому випадку вивчаються наслідки, але не досліджується війна як така, що аналогічно боротьбі з симптомами замість хвороби.

Після Другої світової війни спостерігається певне намагання соціологів уникнути систематичного аналізу війни. Цьому сприяла відносна соціально-економічна стабільність часів Холодної війни, а також утвердження гуманістичних сподівань на зникнення війни з історії людства. Фокус соціологічних досліджень змістився в напрямку більш «пацифістських» тем, таких як культура і соціалізація, соціальна стратифікація, стать, здоров'я або освіта [11, с. 7].

Сплеск військових конфліктів у кінці ХХ і на початку ХХІ ст. змусив змінити цей аналітичний ухил, в результаті чого зросла увага до теорії війни і організованого насильства. Виявилось, що класики соціології (К. Маркс, М. Вебер, Е. Дюркгайм, Г. Моска, В. Паретто та ін.), приділяли велику увагу вивченню організованого насильства, колективної агресії і війни [див., наприклад, 11 с.5; 12]. Все ж протягом десятиліть війни залишалася маргінальною темою досліджень в соціології. Нібито *гуманістичне* суспільство ХХ–ХХІ ст. намагалось

приховати війну та її соціальні наслідки як колись *раціональне* суспільство XVII ст. намагалося сховати безумство [13].

У сучасній соціології розрізняють **«соціологію війни»** і **«військову соціологію»**.

У військовій соціології досліджуються військові організації (структури, створені для координації діяльності, яка має на меті досягнення перемоги на полях битв) та військовики (службовці, основним заняттям яких є професійна кар'єра в збройних силах, кваліфіковані професіонали, здатні оволодіти знаннями і навички, необхідними для вміння управляти процесами в рамках військової організації у мирний час і для участі в керівництві бойовими операціями у випадках, якщо вибухне війна) [14, с. 135]. Предмет військової соціології – зовнішні і внутрішні соціальні зв'язки людей, зайнятих у збройних силах.

В цій галузі організоване насильство визнається в якості легітимного засобу досягнення соціальних цілей, тому аналіз системи взаємодії армії і громадянського суспільства – особлива тема військової соціології. Частіше ж за все досліджуються соціальні аспекти життя людини в збройних силах, поведінка солдат в умовах бойових дій. Центральною проблемою вивчення поведінки людей безпосередньо в бойових умовах лишається моральний стан, підтримка боєздатності. Вивчаються такі форми девіантної поведінки як невиконане зобов'язання, психоневрологічні зриви, умисне членушкодження, здача в полон, дезертирство та інші форми ескапізму.

Найбільший розвиток військова соціологія отримала в США. Безпосередню її інституціоналізацію пов'язують з масштабним проектом під керівництвом Самуеля Стауффера, який проводився під егідою Відділу інформації та освіти Армії США. Результати дослідження були опубліковані в роботі, яка стала класичною, – «Американський солдат» (1949 р.).

С. Стауффера запросили очолити одне з відділень Відділу інформації та освіти – відділення досліджень. Відділення відразу показало свою практичну придатність (наприклад, у вирішенні проблеми дезертирства). Дані, які отримував С. Стауффер з колегами, ставали основою для прийняття рішень для інших відділень: освіти, інформації, орієнтації [15, с.105].

Теоретичною основою роботи творчого колективу були ідеї теорії людської поведінки та людських стосунків. С. Стауффер відзначав, що для нього першочергове значення мали: динамічна психологія людини, теорія навчання, заснована на умовній реакції через нагороди і покарання і соціальна антропологія і соціологія (теорія соціальної ролі, класова теорія, теорія адаптації) [15, с. 106].

За роки Другої світової війни було проведено близько 250 обстежень. Тематика стосувалась таких питань: установки солдатів,

розміщених на Бермудах; ставлення до війни; ставлення до цивільних осіб; проведення дозвілля; установка на різні посади в армії; расові установки. Після смерті С. Стауффера Гарвардський університет передав дані (несекретні) до Роупер центру, а потім вони перейшли до Національного архіву. Архів містить дані 84 досліджень (275 електронних записів файлів: 137 електронної документації та 138 даних обстеження) [16].

Окрім прямого залучення вчених у військові відомства, як у випадку С. Стауффера, військові США активно співпрацювали з університетами. Один з засновників російської військової соціології, В. Култигін, писав, що інтерес до військової соціології у нього виник після того, як, пропрацювавши кілька місяців на початку 70-х років ХХ ст. у великих університетах США і поспілкувавшись з колегами, він з подивом дізнався, що до 70% дослідних проєктів, що розробляються на соціологічних факультетах університетів, фінансувалися або військовими міністерствами, або розвідувальними відомствами. Зазвичай замовлялася розробка соціальної проблематики в одній з країн світу, що становила інтерес для зовнішньої політики США. Наприклад, співвідношення сил в профспілковому русі Венесуели, зрушення в соціальній структурі населення Нігерії, ставлення громадської думки до різних організацій соціалістичної орієнтації в Чилі [14, с. 133]. Зараз спостерігається тенденція до ще більш тісної взаємодії армії та цивільних, активного залучення цивільних до військових розробок.

У радянській соціології військова соціологія довгі роки залишалася незатребуваною. Звернення до військової проблематики в СРСР починається в 70-80-ті рр. ХХ ст. і стосується царини швидше військово-соціологічного дослідження, а не власне військової соціології, бо зосереджується на розробці методологічних, методичних і організаційно-процедурних питань, що виникали в процесі підготовки і проведення соціологічних досліджень військово-соціальних явищ і процесів [17, с. 69]. Зараз військова соціологія досить розвинена, інституціоналізована галузь в російській соціології [18, с. 13–20]. Однак, в теоретичному плані, ситуація порівняно з початком ХХ ст. істотно не змінилася. Аналіз публікацій свідчить, що переважно розвиваються військово-соціологічні дослідження [18, с. 18].

Предмет **соціології війни** визначають як аналіз причин виникнення війни і умов підтримки або досягнення миру, а саму війну як «конфлікт між політичними групами, особливо між суверенними державами, що ведеться за допомогою збройних сил значної величини протягом значного періоду часу» (К. Райт/ Q. Wright) [цит. по 14, с. 133].

Соціологія війни - теоретично орієнтована галузь дослідження. Саме у її розвитку має потребу вітчизняна соціологія для розуміння і передбачення впливу війни.

Одне з центральних питань соціології війни – особливості нового етапу у розвитку війн, пов'язаного з глобалізацією, розвитком новітніх інформаційних технологій. Можна помітити, що якщо серед військових теоретиків початку ХХ ст. дискусії щодо нових форм війн фокусувались навколо використання нових технологічних розробок збройних сил, то останнім часом фокус зміщується на використання інформаційних технологій [див. наприклад, 19; 20; 21; 23]. В соціологічних концепціях сучасних війн акцентується зміна суб'єктів військових конфліктів та стратегій встановлення контролю.

Зупинимося на кількох, найпоширеніших, підходах до цього питання. Відразу підкреслимо, що жоден з авторів не абсолютизує відмінності сучасних і минулих війн, а використовує розрізнення в аналітичних цілях.

Концепція 4GW Уільяма Лінда (William S. Lind). На думку Уільяма Лінда (William S. Lind) сучасні війни беруть свій початок зі встановлення Вестфальського миру, з яким національна держава монополізує право на війну. Відтоді, з середини ХVІІ ст., відбувається зміна поколінь війн: від війн першого покоління (1GW) до війн четвертого (4GW). Четверте покоління війн У. Лінд пов'язує з культурним протистоянням християнського Заходу та ісламу. Він пише: «В цих умовах вторгнення імміграції може бути, принаймні так само небезпечним, як вторгнення державної армії», а ідеологія «мультикультуралізму» є отруйною [24]. Така трактовка сучасних війн є занадто вузькою і ісламофобською. Але аббревіатура «4GW» швидко знайшла багатьох прихильників і використовується для позначення не війни Заходу з Ісламом, а сутнісно нового етапу в розвитку війни [див. 3]. Головна проблема 4GW полягає в тому, що армії навчені боротися проти армій інших держав, а сучасний ворог – не інша армія і держава, а різномірні групи, індивіди, рухи, які вдаються до партизанської тактики, тероризму, на противагу відкритому військовому протистоянню (відповідно, відсутній суб'єкт для ведення переговорів про мир). Завдання 4GW – навчитися воювати з новим типом ворога через встановлення контролю на території невійськовими, несилевими методами (стратегічними, ментальними, психологічними) за допомогою взаємопорозуміння, інтеграції з місцевим населенням [24].

Подібні ідеї знаходимо і в концепції Мартіна ван Кревельда *про трансформацію від тринітарної війни до війни «низької інтенсивності»*. Класична тринітарна війна заснована на чіткому поділі на державу, народ і військо; держави воювали з державами, використовуючи регулярні збройні сили. Народ виступав спостерігачем і годувальником армій. Після Другої світової війни парадигма змінюється. Різниця між народом і військом стирається. З появою ядерної зброї (точніше, після 1945 р.) традиційні війни змінюються «конфліктами низької інтенсивності» (термін виник в 80-х рр. – «Low intensity conflicts» (LICs). [25, с. 146], які є достатньо кривавими [25, с. 46]. Такі конфлікти визначають поняттями:

«хвилювання», «тероризм», «партизанська війна», «поліцейська робота», «національно-визвольна війна» і т.п.

Традиційні війни мали на меті перекроювання кордонів. М. Кревельд пише: «Після 1945 року, практично єдиним, який привів до створення нових кордонів, був конфлікт Ізраїлю з сусідніми державами в 1948 р, і навіть він закінчився не демаркацією державного кордону, а встановленням лінії припинення вогню. У той же період конфлікти низької інтенсивності, число яких було в три рази більше, мали величезні наслідки. У багатьох країнах «третього світу», від ПАР до Лаосу, конфлікти низької інтенсивності, цілком ймовірно, були основним інструментом досягнення політичних змін. Колоніальні імперії, що контролювали приблизно половину земної кулі, зазнали поразки без єдиної міждержавної війни із застосуванням звичайної виду зброї, а тільки за допомогою конфліктів низької інтенсивності, відомих як «національно-визвольні війни». <...> Ймовірно, про політичну значимість конфліктів «низької інтенсивності» найкраще свідчить те, що їх результати, на відміну від результатів традиційних воєн, як правило, визнавалися міжнародним співтовариством» [25, с. 48].

Мері Калдор (*Mary Kaldor*), розмірковуючи про трансформації війни на рубежі тисячоліть, вводить власне поняття – «нові війни», оголошуючи тим самим Клаузевіца з його теорією міждержавної війни безнадійно застарілим [26]. Війна між державами, мета якої полягає в тому, щоб завдати максимального насильства стає анахронізмом. На її місце приходять новий тип, який можна було б описати як суміш війни, організованої злочинності і масового порушення прав людини. В «нові війни» залучені актори різних рівнів: глобальні і локальні, державні і приватні. Війни ведуться заради партикулярних політичних цілей, використовуючи тактику терору і дестабілізації, які теоретично поза правилами війни. Це асиметричні конфлікти, спровоковані прагненням проводити політику ідентичності – етнічної чи релігійної. Засобом боротьби в них стає не битва на полі бою, а встановлення контролю над цивільним населенням [27]. «Нові» війни більше не є «змаганнями політичних воель», скоріше вони схожі на спільні підприємства (*mutual enterprise*), боротьбу груп, які відчували силу унаслідок слабкості держави [28, с. 1].

При цьому авторка роботи «Старі і нові війни» зауважує, що «нові війни» мають розумітися не як емпірична категорія, а скоріше як спосіб з'ясування логіки сучасної війни, яка може запропонувати як дослідницьку стратегію і керівництво по політиці [28, с. 3]. Вона наполягає, що застосовує термін «нові», щоб виключити «старі» припущення про характер війни і забезпечити основою для нової методології дослідження [28, с.3].

«Нові» війни мають і інші назви: «гібридні», «комплексного ведення бойових дій», «мультиваріантні», «проксі-війни» [28, с. 5; 29; 30, с. 54].

В Україні військовий конфлікт на Донбасі прийнято називати «гібридною війною». З цього питання можемо констатувати консенсус вчених, політиків і практиків.

У офіційному виданні Державної прикордонної служби України знаходимо статтю Георгія Почепцова «Гібридна війна: інформаційна складова» [30, с. 54]. Автор, посилаючись на Д. Кілкуллена, орієнтує прикордонників на те, що у цьому типі війни головним є не знищення супротивника, а захист місцевого населення, надання йому гарантій безпеки, щоб відірвати населення від бойовиків. Тобто робота з населенням, у нашому випадку Криму чи Донбасу, виходить на перше місце. У цій війні супротивники, з якими зустрілася і Україна, – недержавні збройні угруповання, що використовують асиметричні методи боротьби. Сюди відносяться не лише бійці зі зброєю, а й усі, хто належать до таких угруповань. Їх ще називають «новим класом воїнів» чи «підприємцями конфлікту» [30, с. 54]. Війна в Україні не лише інформаційна, а одночасно економічна, репутаційна, смислова, гуманітрана... [30, с. 54].

Визначення війни як гібридної набуло офіційного визнання. Верховна Рада надала перелік ознак цієї війни: «Основною формою реалізації воєнно-політичних інтересів Російської Федерації стосовно України, як показали останні місяці, є «гібридна» війна, яка поєднує в собі елементи інформаційної, торговельної, газової війн, воєнної агресії, окупації, тероризму, активізації криміналітету, партизанської, диверсійної та громадянської війн» [31].

При соціологічному аналізі «гібридна війна» розглядається як певний соціальний проект, в якому визначальну роль мають маніпулятивні соціальні технології, з використанням мирного населення. І. Рущенко вважає, що у нашій війні визначну роль зіграли «п'ята колона», криміналізовані еліти та криміналітет. Він підкреслює роль «підривних соціальних технологій, які перетворюються на «м'яку зброю» для захоплення територій [3]. І. Кононов звертає увагу, що окрім зовнішніх чинників (тривалої підготовки бази для проекту так званого «Русского мира» з боку Росії) значну роль зіграли внутрішні чинники. Відсутність в середовищі української еліти механізмів узгодження внутрішніх інтересів, що дозволяє легітимно передавати владу, призвела до того, що обидві сторони внутрішньоелітного протистояння втягнули у внутрішньополітичний конфлікт зовнішніх агентів. Все це потім вилилося в Майдан (а Майдан – це неправовий метод боротьби). Мешканці Донбасу Майдан не прийняли, чим скористалися регіональні елітні групи [4]. Окрема складова конфлікту – геополітична боротьба. Україна впала як результат розкладу геополітичних сил, актуальний стан

якого сформувалося навколо ситуації на Близькому Сході [32]. І. Кононов говорить про дивність розгортання війни в Донбасі: «Сучасна війна є доволі дивною. Воєнні дії, встановлення на частині країни відкритих терористичних диктатур, воєнна агресія колишнього стратегічного партнера і життя більшості мешканців регіону – це як би різні світи. Меншості визначали хід подій, які стали фатальними для більшості. Більшість демонструвала суто реактивну поведінку, намагаючись пристосуватися до обстановки, що швидко змінювалася» [33]. Зауважимо, що в свій час говорили і про «дивність» Придністровського конфлікту [див. 34].

В існуючих концепціях війни можна виокремити чотири домінуючі методологічні підходи: культурологічний, соціобіологічний, економоцентричний і організаційний.

Культурологічний підхід розглядає війну через призму культурних, цивілізаційних чи релігійних відмінностей. Велика увага приділяється ролі символів, ритуалів, колективної пам'яті, комеморальним практикам як ключовим факторам військового досвіду. Хоча культурологічна перспектива сприяє нашому розумінню того, як війна культурно осягається і зберігається у соціальній пам'яті, це не може бути поясненням походження і розвитку конкретних воєн. Неможливість за допомогою цивілізаціонізму (див. І. Кононов) пояснити чому війни спалахують між культурно близькими групами – додаткове свідчення неспроможності на основі цього підходу дати соціологічне пояснення війни. Як пише С. Малешевич (S. Malešević), «можна легко погодитися, що всі війни вплетені в культурний дискурс, але цього не достатньо, щоб генерувати і підтримувати війну. Війна в першу чергу матеріальний процес, який включає в себе матеріальні і жорстокі фізичні практики, такі як знищення, вбивство, смерть і емоційні страждання» [11, с. 9].

Соціобіологічний підхід закорінений в теорії еволюції Ч. Дарвіна і пояснює всі аспекти людської поведінки, в тому числі і війни, логікою природного відбору. Прикладом можуть служити закони просторового росту держави Ф. Ратцеля, який розглядав державу як живий організм, що бореться за своє існування [35], або теорія війни як коаліційної агресії, де адаптивне значення коаліційної агресії таке ж, як адаптивне значення агресії індивідуальної: переможці у війнах отримують доступ до дефіцитних ресурсів, в яких відмовлено членам коаліції, яка програла [36].

Організаційний підхід ставить в основу аналізу організоване насильство як невід'ємну складову державного будівництва. Прикладом є «військово-податкова» теорія держави (за Г. Дерлуг'яном) Ч. Тіллі. Основна ідея теорії полягає в тому, що саме процеси вилучення ресурсів і коштів для ведення війни сформували основні структури державності сучасного типу [37, с. 58]. Національна держава – одна з форм

сполучення примусу і капіталу – певна організація, яка контролює головні концентровані засоби примусу у кордонах певної території [37 с. 26]. Існує взаємообумовленість війни і держави: війна створювала державу, а держава, стимулювала війну.

Економіцизм пояснює війну безперервним прагненням капіталізму до нових ресурсів, ринків і капіталу. Прихильники цього підходу пояснюють війну через призму економічних вигод. Теорія глобалізації – окремий випадок такого розуміння. Основна ідея – в останні роки капіталізм у кризі, він зазнав істотної трансформації і в цьому процесі підірвана сила і суверенітет національної держави. Природно, що в глобалізованому світі характер війни змінився. Сучасні війни ведуться за обмежені природні ресурси, а великі приватні корпорації, безпосередньо впливають на військові цілі великих держав. Це наглядно віддзеркалює стратегічна доктрина НАТО – MFP-2030 (Multiple futures project. Navigating towards 2030) [20].

В контексті цього підходу, якщо говорити про війни ХХ ст. можна виокремити 1) теорію війни В. Леніна, коли витoki війни пов'язуються з імперіалізмом, який є результатом боротьби за ринки капіталів, сировини, збуту; 2) теорію «військово-промислового комплексу» (за відомою ремаркою Президента США Д. Ейзенхауера) [38], яка пояснює війну інтересами монополій, що спеціалізуються на виготовленні зброї, вищих чиновників державного апарату та генералітету військових відомств; 3) світ-системне пояснення війни І. Валерстайна, де результати війни (світової) визначають структурування системи, знаменуючи періоди глобальної гегемонії певних держав центру [39, с. 101].

На нашу думку, продуктивним для аналізу причин сучасних війн є використання світ-системного аналізу, доповненого геополітичними міркуваннями. Незважаючи на те, що сучасні національні держави володіють монополічним правом застосування насильства на власній території, повний контроль над територією для них вже неможливий. Держави існують у межах системи міждержавних відносин (які закріплені певними домовленостями, такими як, наприклад, Ялтинсько-Потсдамська система, Будапештський меморандум) і залежать від неї. Положення у системі міжнародних відносин визначається статусом у світовій капіталістичній системі. Існувати в сучасному світі і не дотримуватися певної геополітичної сторони неможливо. Геополітичні рішення узгоджуються/приймаються у країнах центру або напівпериферії, яка спираючись на ресурсну базу, претендує на самостійний статус і намагається включити країни периферії до своєї орбіти. Країни периферії у цій системі не можуть бути самостійними фігурами без підтримки країн центру, бо справа не тільки у геополітиці, але й в економічній залежності від кредитів. Відповідно, в капіталістичній системі точиться боротьба між країнами периферії та

напівпериферії, в якій країни периферії легко втрачають свою суб'єктність.

Технології дестабілізації країн периферійного капіталізму добре відомі. Їх описує Д. Харві аналізуючи історію неолібералізму [40] або К. Сівков, коли розглядає сценарій «кольорової революції» для Росії [41]. Нас цікавить, які відбуваються територіальні зміни і якою є ситуація на кордоні в умовах нових воєн.

Аналіз конфліктів на пострадянському просторі говорить про наявність певного сценарію. У кожному разі Росія (країна напівпериферії) намагається втримати у своїй орбіті пострадянські країни (які, як правило, скотилися до периферійного стану), коли вони починають робити кроки до зміни геополітичних орієнтації. Далі відбувається дестабілізація країни-периферії через встановлення контролю над частиною кордону. Це досягається створенням певного політичного утворення, яке претендує на відокремлення від держави (яка, до речі, підтримується Заходом). Так було у випадку Придністров'я, Абхазії, Південної Осетії, ЛНР, ДНР. Розпочинається міжнародне врегулювання конфлікту через ООН et cetera, et cetera... Так, РФ на словах виступає за збереження Придністров'я у складі Молдови, ЛНР і ДНР у складі України [42; 43]. На Кавказі дещо інша ситуація: Південна Осетія і Абхазія визнані РФ як держави. Для міжнародної спільноти ці території залишаються грузинськими територіями, але конфлікт перешкоджає вступу Грузії до НАТО [44]. Україна теж зіткнулася з фактом, що реалізація нею європейського вектору розвитку створила величезні загрози з боку найбільшого сусіда, з яким вона до того ж пов'язана незчисленними зв'язками [4]. Тому пояснювати теперешні події в Україні треба не тільки у площині взаємодії Україна – РФ, чи Донбас – Україна, а у широкому геополітичному контексті Центр-Периферія.

Високий рівень розгляду не має залишати осторонь проблеми національного рівня. Один з визначних наслідків війни на рівні країни – зміна її соціального простору. Найбільш відчутним є зміна режиму функціонування державного україно-російського кордону. Зі втратою контролю над частиною кордону, з поля інституційного впливу Києва пішли значні території Луганської та Донецької області (ОРДО/ОРЛО). Аналіз територіальних втрат в ході війни говорить про те, що більшу ділянку державного кордону було втрачено у серпні – вересні 2014 року і цей статус зберігається до теперішнього часу.

Підконтрольні і непідконтрольні території розділяє «лінія розмежування»/ «лінія зіткнення» – «умовне розмежування території Донецької та Луганської областей між територією де розміщені населені пункти, у яких органи державної влади України не здійснюють або здійснюють не у повному обсязі свої повноваження та підконтрольними територіями» [45]. На цій території запроваджена пропускна система, блок-пости, чітко визначені дорожні коридори [45]. Донбас таким чином

відрізаний від решти України і сподіватися, що лінія залишиться «умовною» не доводиться.

З початком агресії РФ Україна в односторонньому порядку розпочала заходи по укріпленню державного кордону: демаркації державного кордону України з Російською Федерацією та його належного інженерно-технічного облаштування [46]. На рік пізніше (2015 р.) було затверджено план заходів щодо інженерно-технічного облаштування українсько-російського державного кордону, територій, прилеглих до районів проведення антитерористичної операції та Автономної Республіки Крим.

Було запропоновано проект «Стіна», який, мабуть, надихався прикладом американо-мексиканського кордону. За словами прикордонників, роботи з інженерного облаштування державного кордону почалися у Чернігівській та Харківській областях. Посилені заходи прикордонного контролю стосовно подорожуючих з РФ. Більшість чоловіків – громадян РФ, що слідує в Україну, піддаються додатковому контролю. Багатьом відмовляється у в'їзді. Так, впродовж 2015 р. у в'їзді в Україну було відмовлено майже 10 тис. громадянам РФ (2014 р. – майже 15,5 тис.) [47].

Зауважимо, що контроль за кордоном безумовно необхідний, але якщо прийняти до уваги, що сучасна війна – гібридна, а розвиток інженерно-технічних засобів і зброї дозволяє за лічені секунди долати будь-які перешкоди, то зосередженість тільки на фізичному укріпленні кордону ровами і сітками мало що дасть. Самі ж прикордонники визнають, що металева стіна не захистить від важкої техніки ворога, і є, радше, контролем за диверсантами й контрабандистами [48]. За приклад може слугувати той факт, що нелегальні мігранти з Сирії долають по кілька державних кордонів, прямує до Європи. Тільки воєнними засобами конфлікт на Донбасі вирішити неможливо. Розуміння регіональних особливостей, контексту прикордоння – кроки до розуміння причин війни і наближення до миру.

Східне українсько-російське прикордоння має ряд географічних, природничих, етнографічних і соціальних особливостей [7]. Основним серед них, що зіграло вирішальну роль у тому, що ця ділянка кордону створила сприятливі умови для іноземної інтервенції і відсутності опору місцевого населення, був особливий соціальний фон. Східна ділянка українсько-російського кордону до війни не сприймався як межа з «чужими». Тому більшість мешканців прикордоння вважала, що ця межа взагалі не потрібна або ж вона повинна бути відкритою для руху людей, капіталів і товарів, як в Шенгенській зоні Європейського Союзу [7]. Це була найбільш поширена точка зору, яка зберігала стабільність весь період незалежності. Насправді, населення було зацікавлене не стільки в ліквідації кордону, скільки в його відкритості і руйнуванні пов'язаних з ним незручностей. Кордон часто ускладнював вирішення певних

повсякденних питань, але не ніколи не був складним для перетину [49; 50].

Спочатку загострення відносин України і Росії істотно не вплинуло на сприйняття кордону. Навесні 2014 р. ставлення до кордону як до кордону зі «своїми» в регіоні залишалося домінуючим. Зменшилась частка впевнених у повній непотрібності кордону і збільшилась частка тих, хто невизначився та тих, хто вважав, що кордон має бути «відкритим для руху людей, капіталів і товарів, як в Шенгенській зоні Європейського Союзу» та [7].

Зараз можна передбачити, що посталий територіальний поділ, викликаючи до життя зовсім нові життєві практики, формує і закріплює нове бачення простору країни і суспільства.

Треба зазначити, що просторовий аспект війни, зміна простору країни та її сприйняття соціологічними методами не вивчалися. Втім, рухливість кордонів завжди загострює рефлексію з приводу ідентичностей /солідарностей. Наприклад, С. Макєєв, обговорюючи проблему соціальної солідарності в Україні, пише, що «в кризовому українському суспільстві поряд з ситуативними (які домінують в стабільних сучасних суспільствах) віталізуються стійкі солідарності, пов'язані з уявленнями про те, хто такі «ми» і якими «ми» хочемо бути. Жорстокість, біль, приниження, незмінно супутні війні, «примушують окремих особистостей і спільноти локалізувати себе в часі, солідаризуючись з тим, що було («наше минуле»), і з тим, що буде («наше майбутнє»), але так само і в просторі, реагуючи на раптовий рух географічних або державних кордонів, а може наполягаючи на їх неодмінному пересуванні через неможливість або нестерпність співіснування» [51, с. 13].

Соціологічні дослідження завжди фіксували певну специфіку Донбасу. І зараз вони свідчать, що Донбас зберігає і загострює свою особливість [див., наприклад, 52; 53; 54]. Найкраще це видно за оцінками війни. На Заході події на Донбасі вважають війною 88% опитаних, в Центрі – 77%, на Півдні – 45%, а на Сході – 41%. У непідконтрольних районах Донецької області тільки 8% характеризують події як війну між двома країнами [52].

Це свідчить, що лінія розмежування не є «тимчасовою умовністю». У зв'язку з цим хотілося б навести слова німецького соціолога Е. Штельтінга: «Створення кордонів можливо так само, як можливе написання конституцій або зміна правової системи. Але після створення конституції і правової системи починають жити самостійно. Вони перевизначаються і пристосовуються до комплексних соціальних умов, в яких опиняються і, в свою чергу, змінюють їх. Те ж справедливо і стосовно державних кордонів. Кордони є вирішальним фактором у формуванні відповідних спільнот; вони мають те значення, яке відображає в них суспільство, в рамках якого вони існують» [55].

Наслідки просторових змін у країнах конфлікту соціологічними методами не вивчаються, втім вони стосуються ідентифікаційних практик, які є одним з напрямів «війни за уми» в ході гібридних війн. Соціологічними методами можна дослідити, яке значення має лінія розмежування і новий режим державного кордону для України і розділеної спільноти Донбасу, як війна вплинула на сприйняття простору країни.

Сприйняття простору – один з типів сприйняття, поруч зі сприйняттям форми, кольору і т.д. Простір не є однорідним. Таким його робить, принаймні, фізіологічні та психологічні відмінності в отриманні інформації [див. 56, с. 28]. У сприйнятті простору виділяють три типи простору: особистий, простір дії та перспективний (Vista space) [56, с. 27–36]. Особистий простір здається майже евклідовим, тоді як простір дії та перспективний простори у значній мірі схильні до афінних перетворень² [56, с. 34].

До цього треба додати соціальний вимір сприйняття простору. В сучасній соціології виділяють різні простори, але, як зазначає І. Кононов, «... наше знання про світ більше залежить від моделей простору, ніж від розуміння його сутності» [58]. Соціальний простір є основою формування уявлень про простір фізичний. Можна говорити, наприклад, про особливості сприйняття фізичного, статусного просторів, простору репрезентацій та простору «Іншого» [59, с. 20].

Для вивчення просторового контексту соціальної взаємодії О. Філіппов пропонує паралельне, але разом з тим диференційоване вивчення:

1. того, як фактично співвідноситься те чи інше соціальне утворення з простором, який розуміється певним абстрактним, філософсько-математичним чином;

2. того, як уявляють собі простір самі взаємодіючі (оскільки це важливо для взаємодії).

На думку О. Філіппова, співвіднесення цих двох перспектив, перспективи дослідника і перспективи досліджуваних, ставить нас перед класичною соціологічною проблемою розуміння [60]. На наш погляд, завдання соціологічного вивчення сприйняття простору та виявлення факторів, які пояснюють його характер виходить за межі розуміння і пов'язано зі структурним, інституційним аналізом.

Ми виходимо з того, що актори сприймають соціальний простір з точки зору намірів і здатності діяти в ньому. В даному випадку, виділяємо три «перспективні» простори: Україна, РФ, ЛНР/ДНР (ОРДЛО), які розділяє лінія розмежування та державний кордон. В свою чергу вони поділяються на «простори дії» – зона, в якій періодично

²Афінні перетворення – це різновид нелінійних перетворень координат [57, с. 65–66], метод викривлення зображення. Випадками афінних перетворень є паралельний зсув, розтягування-стиснення, обертання навколо осі [57, с. 68–69].

відбувається активність, з якою пов'язані певні важливі практики, нехай і не постійні, водночас, це зона, яка розглядається як потенційна, поки не актуалізована (простір соціальної реалізації), та «особистий простір» – поле повсякденних, рутинних практик.

На здатність діяти найбільший вплив чинять можливості, які є інституційно обумовленими. Відповідно, важливі, з точки зору забезпечення життєдіяльності, інституції можуть належати до різних «просторів дії»/збігатися чи не збігатися з простором «приватним». А «простори дії», в свою чергу, можуть тяжіти до різних «перспективних» просторів.

Військовий конфлікт порізав простір таким чином, що окремі практики опинилися пов'язаними, з одного боку, з різними фрагментами регіонального простору (підконтрольні/непідконтрольні території), а з іншого – з різними «перспективними» просторами. У кінцевому рахунку їх два: Україна, або РФ. Наприклад, індивід живучи, в ЛНР, працює на підконтрольних Україні територіях області, не сприймає ЛНР як автономне утворення і чекає на повноцінне повернення території до складу України. Або навпаки – мешкаючи на підконтрольних територіях заробляє в ЛНР, при цьому пов'язуючи своє майбутнє з Україною (або чекаючи, коли його населений пункт теж приєднається до «руського миру»). В наслідок виникає ситуація, коли між простором повсякденного оточення, простором, з яким пов'язана соціальна реалізація (професійна, громадська), та образом Батьківщини можливий дисонанс. Наявність або відсутність такого дисонансу, назвемо його громадянським, відбито у різних моделях комбінації трьох просторів.

Можливі такі комбінації, які відрізняються відповідністю трьох просторів одному «перспективному» простору (Україна/ОРДЛО/РФ):

Модель	Перспективний простір	Простір дії	Особистий простір
Модель 1 Послідовна	+	+	+
Модель 2 Ідейна	+	+	-
Модель 3 Вичікування	+	-	-
Модель 4 Паразитарна	+	-	+

Так, для мешканців ОРДЛО вона буде мати такий вигляд:

Модель	Перспективний простір	Простір дії	Особистий простір
Модель 1 Послідовна	ОРДЛО/РФ	ОРДЛО/РФ	ОРДЛО
Модель 2 Ідейна	Україна	Україна	ОРДЛО
Модель 3 Вичікування	Україна	ОРДЛО/РФ	ОРДЛО
Модель 4 Паразитарна	ОРДЛО/РФ	Україна	ОРДЛО

А для мешканців зони АТО, такий:

Модель	Перспективний простір	Простір дії	Особистий простір
Модель 1 Послідовна	Україна	Україна/Зона АТО	Україна/Зона АТО
Модель 2 Ідейна	ОРДЛО /РФ	ОРДЛО /РФ	Україна/Зона АТО
Модель 3 Вичікування	ОРДЛО /РФ	Україна/Зона АТО	Україна/Зона АТО
Модель 4 Паразитарна	Україна	ОРДЛО /РФ	Україна/Зона АТО

Послідовна модель передбачає узгодженість усіх трьох просторів, відсутність громадянського дисонансу між повсякденним оточенням, місцем соціальної реалізації та уявленням про Батьківщину. Ідейна модель означає невідповідність простору безпосереднього оточення простору, в якому індивід бачить власну соціальну реалізацію і громадянське майбутнє. Модель вичікування передбачає неузгодженість особистісного простору та простору соціальної реалізації з «перспективним» простором. Тоді як паразитарна модель передбачає використання громадянсько-чужого простору.

У поведінці може переважати та чи інша модель, а динаміка буде залежати від тривалості конфлікту, статусу територій (наприклад, включення ОРДЛО до складу РФ, примусове введення громадянства в ОРДЛО), рівня ризикованості «подвійного інституційного існування» (загроза негативних санкцій з боку України/ОРДЛО), активності бойових дій.

Основна гіпотеза полягає в тому, що найпоширенішими моделями актуальної поведінки є максимально конформістські «послідовна» та «вичікування», але «перспективний» простір пов'язується з «простором дії», тобто простором інституцій, які забезпечують життєдіяльність індивідів (актуальним чи потенційним) та дають можливість соціальної реалізації. Це означає, що відчуття єдиного соціального простору, почуття територіальної спільності, приналежності до України, («ідейна» модель та модель «вичікування») буде зберігатися у випадку інституційної залежності від України (актуальної чи потенційної), сподівання на соціальну реалізацію саме в її просторі.

При проведенні емпіричних досліджень збір інформації може відбуватися за допомогою портретної методики та шкали Лайкерта. Звісно, це потребує проведення пілотажу або попереднього якісного етапу.

В основу портретної методики можуть бути покладені зазначені вище моделі комбінації трьох просторів. Портрети мають відбивати: комфортний особистісний простір, локалізацію інституцій, з якими

респондент пов'язує свій професійний, соціальний статус, країну, в якій він хотів би бачити своє майбутнє.

Наведемо приклад: Портрет «Ганна». Ганна до війни працювала викладачем історії України у коледжі. Коли почались активні бойові дії виїхала з родиною у Кременчук. Навіть знайшла там роботу, але розуміла, що дуже хоче повернутися додому, де налагоджений. Дзвінок з роботи з вимогою виходу на робоче місце після закінчення офіційної відпустки прискорив її рішення про повернення у Луганськ. Працює на своїй посаді, хоча була можливість отримати підвищення. Почуває себе достатньо комфортно у матеріальному і психологічному плані, але дуже сподівається на повернення Луганська під українську владу. Батьківщиною вважає Україну. Свою позицію відкрито висловлює тільки серед близьких друзів, які теж поділяють подібні погляди. Намагається слідувати за українськими новинами, відпочиває в Одесі чи Карпатах, навідується до родичів і друзів на підконтрольних Україні територіях.

Портрет «Дмитро». Дмитро пенсіонер. Він відразу вітав прихід «руської весни» в Луганськ. Ходив на мітинги і активно підтримував ідею виходу зі складу України і проголошення ЛНР. Коли він довідався, що на українській території можна оформити пенсію і отримувати регулярно гроші, домовився з перевізником і оформив пенсію на Україні. Одночасно пенсію йому дала і ЛНР. Але українська пенсія більша і є доброю фінансовою підтримкою. Якщо б не фінансові труднощі, він би нізащо не поїхав просити щось у України, але треба виживати, до того ж, хай віддають те, що винні.

Портрет «Олег». З початком конфлікту перевіз родину з Луганська у безпечне місце – до родичів в село на півночі області. Страх за безпеку змусив це зробити, інакше б не поїхав. Майбутнього з Україною не бачить, вітає приєднання області до РФ. Вже в селі почав займатися пасажирськими перевезеннями та торгівлею овочами у Луганську. Виходить добре. Так, що вигідніше продовжувати залишатися в селі, а торгувати у Луганську. Сподівається, що врешті РФ переможе і приєднає область до себе.

З психологічної точки зору, сприйняття простору, в першу чергу, включає складне поєднання сприйняття відстані або віддалення, в якому предмети розташовані від нас і один від одного, напрямку, в якому вони знаходяться, величини і форми предметів та характеризується такими властивостями як предметність, цілісність, структурність, константність, апперцепція, активність [див. 61]. Окрім цього, нам видається досить плідною з точки зору виокремлення вимірів сприйняття простору у теорії поля К. Левіна. А саме: близькість/віддаленість, проникність/непроникність, ригідність/плинність, сила спротиву/слабкість кордону [62].

Спираючись на окреслені вище елементи сприйняття простору, пропонуємо такі координати аналізу, спрямовані на вимірювання здатності діяти у певному просторі:

Елементи сприйняття простору:	Параметри вимірювання:
Відстань	Близькість/Віддаленість
	Доступність/Недоступність
Напрямок	Проникність/Непроникність (Сила/Слабкість спротиву кордону, Напряв впливу)
Величина	Константність/неконстантність області/регіону/країни
Форма	Фігура/фон

Близькість/Віддаленість. Існує гештальт «закон близькості», який передбачає спільне візуальне сприйняття об'єктів, розташованих поруч. Тобто об'єкти або фігури, які розташовані близько один до одного, уявляються більш пов'язаними між собою, ніж речі, які знаходяться один від одного на відстані. Проводячи аналогію, ми вбачаємо, що чим ближчою вбачається певна територія, тим ймовірніше людина буде пов'язувати з нею діяльність, і, відповідно, буде відчувати зв'язок з нею.

Під **доступністю** ми будемо розуміти здатність просторової одиниці (населеного пункту, країни / об'єктів соціальної інфраструктури) брати участь в процесі життєдіяльності індивіда з максимальним комфортом. Це якість середовища, що характеризує ступінь його пристосованості до потреб мешканців. Доступність визначається як здатність функціонувати, коли збої мінімізовані і/або непомітні для користувачів. В умовах війни доступність характеризується через безпечність, мінімізацію матеріальних витрат, надійність (передбачуваність функціонування, доступність планування, безперебійність роботи). На основі цих показників будується індекс доступності як середнє середніх значень по кожному показнику.

З доступністю пов'язана така характеристика як «**проникність**». Цей термін ми запозичили з теорії поля Курта Левіна [62]. Він означає зв'язаність і взаємозалежність певних одиниць. В даному випадку населення зони АТО і ОРДЛО можуть відчувати і не відчувати вплив процесів, що відбуваються на їх територіях. Ступінь зв'язаності і взаємозалежності, інтенсивність комунікації – проблема не тільки кількості кордонів, які необхідно перетнути; вона залежить також від сили опору кордону. Якщо опір сильний, не має значення, наскільки близькі просторові одиниці; вони будуть мало впливати одна на одну. При цьому, кордон не обов'язково є однаковим по обидва боки. Важливо зафіксувати домінуючий напрям впливу: з якого боку відбувається визначення існуючих обставин, яка сторона несе відповідальність за них.

У психології **константність** – сприйняття об'єктів як відносно постійних за формою, розміром, кольором і т. д. Тобто, незважаючи на безперервну мінливість оточуючих нас об'єктів, ми сприймаємо їх як відносно постійні. Треба відповісти, чи залишився сталим абрис України, чи сприймаються території ОРДЛО як українські території. Який образ контуру власної країни мають мешканці зони АТО і ОРДЛО.

Одна з базових особливостей роботи нашого сприйняття – поділ всієї інформації на **«фігуру» і «фон»**. Фон зазвичай є необмеженим і невизначеним; фігура обмежена, рельєфна. Основний прояв активності сприйняття і полягає в тому, щоб визначити: що в даний момент має бути фігурою, а що – фоном. У цьому зв'язку лінія розмежування може сприйматися як «фон» штучна лінія, яка не впливає на сприйняття простору або об'єкт який має реальне підґрунтя для існування і, в даному випадку, розділяє дві різні соціально-політичні спільноти. Нас буде цікавити зміна умов сприйняття: коли лінія розмежування є фігурою, а коли фоном.

У підсумку ми маємо вийти на визначення домінуючого «перспективного» простору. Можливо, для цього буде корисне використання шкали Лайкерта, де у якості латентної змінної і буде виступати орієнтація на Україну або ОРДЛО/РФ. Алгоритм побудови шкали Лайкерта передбачає проведення пілотажного дослідження з метою відбору ознак для шкали, тому поки ми не можемо навести конкретні судження, які мають бути включені у шкалу.

Ризик соціальної мімікрії і атмосфера недовіри у зоні АТО і ОРДЛО вимагають пошуку не прямих, а непрямих питань для шкали та максимально нейтральних портретних характеристик.

Висновки. У дослідженні війни розрізняють військову соціологію та соціологію війни. Військова соціологія вивчає зовнішні і внутрішні соціальні зв'язки людей, зайнятих у збройних силах. Її теоретичною основою виступають теорії соціальної поведінки та людських стосунків. Вона емпірично орієнтована і часто обмежується військово-соціологічними дослідженнями, лишаючи осторонь теоретичні розробки.

Соціологія війни - теоретично орієнтована галузь дослідження. Війна розглядається як найгостріша форма конфлікту, а природа її може пояснюватися з різних методологічних позицій. Позиція світ-системного підходу видається плідною для розуміння війни і військового конфлікту в Україні. Пояснення конфлікту на Донбасі треба шукати не тільки у площині Донбас – Україна чи Україна – РФ, а у більш широкому контексті Центр-Периферійних відносин.

Одне з центральних питань сучасної соціології війни – еволюція війн, особливості нового етапу у їх розвитку, пов'язаного з глобалізацією. Сучасні війни, в тому числі і війну на Донбасі, називають «гібридними», в них визначну роль відіграють інформаційні технології і несилава робота з населенням. В цьому важливу роль відіграє політика

ідентичностей. Наслідки просторових змін у країнах конфлікту соціологічними методами до цього часу не вивчаються, втім вони стосуються ідентифікаційних практик і є одним з напрямів «війни за уми».

Війна фрагментувала простір країни. Це стосується як підконтрольних територій Україні, так і її непідконтрольних теренів. Формально країна лишається унітарною. Однак, лінія розмежування є кордоном, який відсікає ОРДЛО від решти України. Простір Донбасу порізаний таким чином, що окремі практики виявилися пов'язаними, з одного боку, з різними фрагментами регіонального простору (підконтрольні/непідконтрольні території), а з іншого – з різними «перспективними» просторами: Україною або РФ.

Нові кордони викликають нові життєві практики і практики ідентифікації по обидва боки лінії розмежування. Наскільки це відповідає офіційній політиці України стосовно Донбасу та плану подальшої реінтеграції непідконтрольних територій до складу України – питання риторичне.

Конфлікт в Донбасі прийняв затяжний характер і знаходиться в одному ряду з конфліктами у Придністров'ї, Нагірному Карабасі, Південній Осетії і Абхазії і т.п. Тобто зміни, викликані війною, будуть, на превеликий жаль, визначати життя України і, особливо, її Сходу, найближчими роками, а у разі продовження теперішньої політики – десятиліттями. Соціологічний супровід має зробити вплив війни більш зрозумілим і передбачуваними. Для цього у вітчизняній соціології має отримати розвиток як окремий напрям соціологія війни, а дослідження просторового аспекту війни стати однією з важливих її складових.

Список використаної літератури

- 1. Gates S.** Trends in Armed Conflict, 1946-2014, / Scott Gates, Håvard Mokleiv Nygård, Håvard Strand, Henrik Urdal // Conflict Trends: Oslo, PRIO. 2015 – Режим доступу: [/http://www.isn.ethz.ch/Digital-Library/Articles/Detail/?id=196081&lng=en](http://www.isn.ethz.ch/Digital-Library/Articles/Detail/?id=196081&lng=en).
- 2. Человек** в экстремальной производственной ситуации. Опыт социологического исследования ликвидации последствий аварии на Чернобыльской АЭС : монография / Е. И. Головаха, В. Г. Котов, Н. Н. Чурилов, С. А. Войтович, С. А. Макеев, Н. В. Панина; ред.: Е. И. Головаха; Ин-т социологии НАН Украины, Социол. центр им. Н.В. Паниной. – 2-е изд., испр. и доп. – К. : Спадщина, 2011. – 151 с.
- 3. Рущенко І. П.** Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога: монографія. / Рущенко І.П. – Х.: ФОП Павленко О.Г., 2015 – 268 с.
- 4. Кононов І. Ф.** Війна в Донбасі: суб'єкти, інтереси, цінності та наслідки для України / Кононов І.Ф. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://luguniv.academia.edu/%D0%98%D0%BB%D1%8C%D1%8F%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B2>
- 5. Кононов И.** «Луганский синдром» и пути его преодоления / Илья

- Кононов. – Режим доступу: <http://www.ostrovok.lg.ua/statti/chernaya-voda/luganskiy-sindrom-i-puti-ego-preodoleniya>.
- 6. Яковенко А. В.** Украинское общество и военный конфликт: первые оценки социальных последствий // *Методологія. Теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*. Зб. наук. праць. – Вип. 20. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. – С. 128–132.
- 7. Хобта С. В.** Динаміка суспільної думки мешканців Донбасу про кордон з Росією / Хобта С. В. // *Методологія. Теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*. Зб. наук. праць. – Вип. 20. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. – С. 143–149.
- 8. Міхеєва О.** Соціологічне дослідження «Сучасні українські внутрішньо переміщені особи: основні причини, стратегії переселення та проблеми адаптації» / Оксана Міхеєва, Вікторія Серєда – Режим доступу: <http://www.ostrovok.lg.ua/sociology/nauka/oksana-miheieva-viktoriya-sereda>.
- 9. Соціологи:** Война на Донбассе продлится от 2 до 5 лет/ <http://qha.com.ua/ru/politika/sotsiologi-voina-na-donbasse-prodlitsya-ot-2-do-5-let/157149/>
- 10. Головин Н. Н.** Наука о войне. О социологическом изучении войны/ Головин Н. Н. – Париж: Изд-во газ. «Сигнал», 1938. – Режим доступу: <https://archive.org/stream/naukaovoinieosot00golo#page/8/mode/2up>.
- 11. Malešević S.** Sociological Theory and Warfare / Siniša Malešević Swedish National Defence College, Department of Leadership and Management, Stockholm 2011. – Режим доступу: <https://www.fhs.se/documents/externwebben/om-fhs/organisation/ilm/sociologi%20warfare.pdf>.
- 12. Sonderling S.** Communication is war by other means: a new perspective on war and communication in the thought of twentieth century selected communication scholars/ Stefan Sonderling // Submitted in accordance with the requirements for the degree of doctor of Literature and Philosophy. In the subject communication University of South Africa – November 2012 – 353 p.
- 13. Фуко М.** История безумия в Классическую эпоху/Фуко Мишель/Пер. с фр. И.К. Стаф. – М.: АСТ, 2010. – 698 с.
- 14. Култыгин В. П.** Содержательное и институциональное становление военной социологии в США / В.П. Култыгин// *Социс*. – 1993. – №12. – С. 33–139.
- 15. Ryan J.W.** Samuel A. Stouffer and The American Soldier / Joseph W. Ryan// *Journal of Historical Biography*. – Spring 2010. – №7. – 100–137 P. – Режим доступу: http://www.ufv.ca/jhb/Volume_7/Volume_7_Ryan.pdf.
- 16. A Finding Aid to Records Relating to Personal Participation in World War II ("The American Soldier" Surveys:** <http://www.archives.gov/publications/ref-info-papers/78/part-3.html>.
- 17. Беляев А. М.** Военная социология: проблемы методологической рефлексии/ А. М. Беляев // *Социс*. – 2002. – С. 68–72.
- 18. Образцов И. В.** Процесс институционализации военной социологии в России и его отражение в публикациях журнала «Социологические исследования» (часть II)/ И.В. Образцов// *Социс*. –

2014. – № 8. – С. 13–20. **19. Дульнев П. А.** Асимметричное противодействие в сетевцентрической войне / П.А. Дульнев, В.Г. Ковалев, Л.Н. Ильин // Военная мысль. 2011. – № 10. – С. 3–8. **20. Multiple Futures Project Final Report** – Режим доступу: www.act.nato.int/nato-multiple-futures-project-documents. **21. Гулин В. П.** О новой концепции войны / В.П.Гулин // Военная мысль 1997. – № 2 (3-4). – С. 13–17. **23. Воробйов Г.** Розвиток форм і способів застосування Збройних Сил України/ Геннадій Воробйов // Наука і оборона – 2014. №1 – С. 27–30. **24. Lind W. S.** Understanding Fourth Generation War / William S. Lind //Antiwar. – 2004. – January 15. – Режим доступу: <http://www.antiwar.com/lind/?articleid=1702>. **25. Кревельд М.** Трансформация войны. Пер. с англ./ Мартин ван Кревельд – М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. – 344 с. **26. Kaldor M.** New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era/ Mary Kaldor. – Stanford: Stanford University Press, 2nd Edition, 1999. – 68 p. – Режим доступу: <https://blackboard.angelo.edu/.../Kaldor%20-%20New%20a>. **27. Benjamin P.** Nickels Mary Kaldor New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era/ Mary Kaldor. – Stanford: Stanford University Press, 2nd Edition, 2007 // Journal of Military and Strategic Studies. – 2009. – Volume 12. – Режим доступу: jms.org/jms/index.php/jms/article/download/281/294. **28. Kaldor M.** In Defence of New Wars / Kaldor M. // Stability: International Journal of Security and Development, 2013. – 2: 4. – P. 1–16. **29. Dormandy X.** Afghanistan's Proxy War /Xenia Dormandy/The Boston Globe. – 2017. February 16. – Режим доступу: http://belfercenter.hks.harvard.edu/publication/1651/afghanistans_proxy_war.html. **30. Почепцов Г.** Гібридна війна: інформаційна складова / Георгій Почепцов// Кордон. – 2015. – №8. – С. 54. **31. Рекомендації** парламентських слухань на тему: «Обороздатність України у ХХІ столітті: виклики, загрози та шляхи їх подолання». Схвалено Постановою Верховної Ради України від 12 серпня 2014 року № 1639-VII. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/443-2015-%D1%80>. **32. Кононов И.** «События в Украине – это война элит на поражение»/Илья Кононов// Реальная газета. 2014. – 29 мая. – Режим доступу: ealgazeta.com.ua. **33. Кононов І.** «Дивна війна на Донбасі» або напрями реформування сектору безпеки в Україні (Спроба комплексного соціологічного осмислення) / І. Кононов // <http://www.ostrovok.lg.ua/statti/chernaya-voda/divna-viyna-na-donbasi-abo-napryami-reformuvannya-sektoru-bezpeki-v-ukrayini-sproba-kompleksnogo-so>. **34. Кіндрась К.** «Дивна війна»/ Кіндрась К., Коханець Л. // Голос України – 1992 – 16 червня. **35. Тихонравов Ю.В.** Геополитика: Учебное пособие. / Тихонравов Ю.В. – М.: ИНФРА-М, 2000. –269 с. **36. Tooby J.** The Evolution of War and its Cognitive Foundations / John Tooby, Leda Cosmides / Institute for Evolutionary Studies Technical. Report 88-1. Presented at the Evolution and Human Behavior Meetings, Ann Arbor,

- Michigan. April 1988. – 1 p. – Режим доступу: www.cer.ucsb.edu/papers/Evolofwar.pdf. **37. Тилли Ч.** Принуждение, капитал и европейские государства. 990–1992 гг./ Чарльз Тилли / Пер. с англ. Менской Т. Б. М.: Издательский дом «Территория будущего», 2009. – 328 с. **38. Scruton R.** Notes on the Sociology of War / Roger Scruton // The British Journal of Sociology. – Vol. 3.– No. 3 – P. 295-309. – Режим доступу: https://www.jstor.org/stable/590690?seq=1#page_scan_tab_contents.
- 39. Валлерстайн И.** Анализ мировых систем и ситуация в современном мире / Иммануэль Валлерстайн / Пер. с англ. П. Г. Кудюкина. Под общ. ред. Б. Ю. Кагарлицкого. – СПб.: Издательство «Университетская книга», 2001. – 416 с. **40. Харви Д.** Краткая история неолиберализма. Актуальное прочтение /Д. Харви; пер. с англ. Н. С. Брагина. – М.: Поколение, 2007. – 286 с. **41. Сивков К. В.** «Цветной» сценарий для России / Сивков К.В. // Социологические исследования. – 2013. – № 8. – С. 136 – 143. **42. Лавров:** РФ выступает за сохранение Приднестровья в составе Молдавии. – Режим доступу: <http://ria.ru/world/20160404/1402096910.html>. **43. Лавров:** ДНР и ЛНР должны остаться в составе Украины/ <http://www.mk.ru/politics/2015/05/19/lavrov-dnr-i-lnr-dolzny-ostatsya-v-sostave-ukrainy.html>. **44. Cheterian V.** The August 2008 war in Georgia: from ethnic conflict to border wars /Vicken Cheterian //Central Asian Survey. – 2013. – V. 28, Issue 3. – P. 272–287. – Режим доступу: is.muni.cz/el/1423/podzim2013/MVZ208/.../43050990.pdf. **45. Тимчасовий** порядок застосовується до закінчення проведення антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей. – Режим доступу: <http://sfs.gov.ua/diyalnist-/zakonodavstvo-pro-diyalnis/nakazi-pro-diyalnist/63768.html>. **46. Рішення** Ради національної безпеки і оборони України № 744, від 28 серпня 2014 р. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/443-2015-%D1%80>. **47. Назаренко В.** Вектор розвитку не зміниться /Віктор Назаренко // Кордон. – 2015. – №8 – С.10–15. – Режим доступу: http://dpsu.gov.ua/upload/file/kordon_2015_8_web.pdf. **48. Кордон** з Росією на Сумщині: колючий дріт, вогневі точки і земляні вали. – Режим доступу: fakty.ictv.ua **49. Кононов И. Ф.** Украинско-российская граница: практики власти и повседневная жизнь населения / И. Ф. Кононов // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. – 2010. – № 889. – С. 79 – 86. **50. Хобта С. В.** Специфика определения ситуации и жизненные практики в восточном украинско-российском пограничье / С. В. Хобта // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: зб. наук. праць. – Випуск 16. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна. – 2011. – С. 412 – 416. **51. Макеев С.** Диференціація солідарностей в екстраординарних обставинах 2013–2015 років / Сергій Макеев // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2016. – №1. – С. 3–25. **52. Идет** ли война между Россией и Украиной? – Режим доступу:

- <http://www.kiis.com.ua/?lang=rus&cat=reports&id=609&page=2>. **53. Чи існує проблема дискримінації в Україні?** – Режим доступу: <http://www.kiis.com.ua/?lang=rus&cat=reports&id=618&page=3>.
- 54. Социально-политическая ситуация в Украине: февраль-март 2016.** – Режим доступу: [kiis.com.ua/?lang=rus&cat=news&id=611](http://www.kiis.com.ua/?lang=rus&cat=news&id=611). **55. Штёльтинг Э.** Социальное значение границ/ Эрхард Штёльтинг // Кочующие границы. Сб. статей по материалам международного семинара / Под ред. О. Бредниковой, В. Воронкова. – СПб.: ЦНСИ, 1999. – Режим доступу: <https://www.academia.edu/11006450>. **56. Cutting J. E** How the eye measures reality and virtual reality / James E. Cutting // Behavior Research Methods, Instruments, & Computers. – 1997. – № 29 (1). – P. 27–36. **57. Порев В.Н.** Компьютерная графика / Виктор Порев.– СПб.: БХВ-Петербург, 2002. – 432 с. – Режим доступу: iamdrunk.ru/teach/.../В.%20Порев%20-%20Компьютерная%20графика.pdf
- 58. Кононов И.** Социология и проблемы пространственной организации общества / Кононов Илья // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2004. – №4. – С. 57–78. **59. Бреский О.** От транзитологии к теории Пограничья. Очерки деконструкции концепта «Восточная Европа» / Олег Бреский, Ольга Бреская – Вильнюс: ЕГУ, 2008. – 336 с. **60. Филиппов А.** Социология пространства: общий замысел и классическая разработка проблемы / Александр Филиппов. – Режим доступу: http://www.ruthenia.ru/logos/number/2000_2/09.html. **61. Маклаков А. Г.** Загальна психологія. СПб: Пітер, 2001. – Режим доступу: <http://azps.ru/hrest/28/7752704.html>. **62. Холл К.С.** Теории личности/ Теорія поля Курта Левіна // Келвин С. Холл, Гарднер Ліндсней/ Пер.И.Б. Гриншпун. – К.: PSYLIB, 2005. – Режим доступу: <http://psylib.ukrweb.net/books/holli01/index.htm>.

Хобта С. В. Соціологія війни як завдання української соціології

У статті розглядається війна як об'єкт вивчення соціології. Показано, що в соціології існує два напрями: соціологія війни і військова соціологія. Військова соціологія вивчає зовнішні і внутрішні соціальні зв'язки людей, зайнятих у збройних силах. Вона емпірично орієнтована і часто обмежується військово-соціологічними дослідженнями, лишаючи осторонь теоретичні розробки.

Соціологія війни - теоретично орієнтована галузь дослідження. Саме у її розвитку потребує вітчизняна соціологія для розуміння і передбачення впливу війни. Проводиться думка, що методологічна перспектива світ-системного підходу з урахуванням геополітичних аспектів є найбільш плідною для розуміння війни і військового конфлікту в Україні. Пояснення конфлікту на Донбасі пропонується шукати не тільки у площині Донбас – Україна чи Україна – РФ, а у більш широкому геополітичному контексті Центр-Периферійних відносин.

Сучасні війни, в тому числі і війна на Донбасі, називають «гібридними», в них визначну роль грають інформаційні технології і несилова робота з населенням. Наслідки просторових змін у країнах конфлікту соціологічними методами не вивчають, втім вони стосуються ідентифікаційних практик і є одним з напрямів «війни за уми».

Пропонується схема аналізу сприйняття соціального простору території конфлікту з точки зору намірів і здатності діяти в ньому. Виділяється три види простору: особистий, протір дії та перспективний простір. Основа аналізу – припущення, що простір регіону порізаний таким чином, що окремі практики опинилися пов'язаними, з одного боку, з різними фрагментами регіонального простору (підконтрольні/непідконтрольні території), а з іншого – з різними «перспективними» просторами: Україною або РФ. Збереження лояльності до України буде ефективнішим у разі збереження інституційної залежності від України (актуальної чи потенційної), покладанням не неї сподівань соціальної реалізації та майбутнього.

Ключові слова: війна, конфлікт на Донбасі, державний кордон, військова соціологія, соціологія війни.

Хобта С. В. Социология войны как задача украинской социологии

В статье рассматривается война как объект изучения социологии. Показано, что в социологии существует два направления: социология войны и военная социология. Социология войны теоретически ориентирована область исследования. Именно в ее развитии нуждается отечественная социология для понимания и прогнозирования влияния войны. Проводится мысль, что методологическая перспектива мир-системного подхода является наиболее плодотворной для понимания войны и военного конфликта в Украине. Понимание конфликта на Донбассе предлагается искать не только в плоскости Донбасс – Украина или Украина – РФ, а в более широком геополитическом контексте Центр-периферийных отношений.

Современные войны, в том числе и война на Донбассе, являются «гибридными», в них ведущую роль играют информационные технологии и несиловые методы работы с населением. Последствия пространственных изменений в странах конфликта социологическими методами не изучают, хотя они касаются идентификационных практик, которые являются одним из направлений «войны за умы».

Предлагается схема анализа восприятия социального пространства территории конфликта с точки зрения намерений и способности действовать в нем. Выделяется три вида пространства: личное, пространство действия и перспективное пространство, анализируются возможные комбинации взаимодействия этих пространств и их восприятие.

Ключевые слова: война, конфликт на Донбассе, государственная граница, военная социология, социология войны.

Khobta S.V. Sociology of war as a task for Ukrainian Sociology

The article deals with the war as the object of study of Sociology. It is shown that there are two areas in Sociology - Sociology of War and Military Sociology. Sociology of War is theoretically oriented research area. To understand and predict the impact of the war domestic Sociology requires namely development of Sociology of War. For better understanding of war and military conflict in Ukraine the most fruitful is methodological perspective of the world-system approach. It is suggested to understand the conflict in Donbass not only in the oppositions of Donbass – Ukraine or Ukraine – Russian Federation, but within broader geopolitical context, such as opposition of the Center-Periphery relations.

Modern wars, including the war in Donbass are «hybrid» ones, where the leading part is played by information technology and non-violent impact methods. Consequences of spatial changes in the conflict countries are not studied by sociological means, although they relate to the identification practices which represent one of the directions of the «war for minds».

The author offers a scheme for the social space perception analysis of the conflict area from the point of view of intentions and ability to act there. Three types of spaces are distinguished, they are: private, action space and perspective space, the possible combinations of the interaction of these spaces and their perception are also analyzed.

Keywords: war, conflict in Donbass, state border, Military Sociology, Sociology of War.

Стаття надійшла до редакції 15.05.2016 р.

Прийнято до друку 23.05.2016 р.

Рецензент – к. соц. н., доцент

Верховод Л. І.